

М. Т. Безотосний (Київ)

Легка промисловість України (1919—1925 рр.)

Розглядаються деякі питання розвитку легкої промисловості на Україні в перші роки Радянської влади.

Досвід розвитку галузей народного господарства у досліджуваній період нині, в умовах перебудови, вдосконалення всіх сторін життя суспільства не втратив актуальності. Окремі питання розвитку легкої промисловості на Україні у перші роки Радянської влади висвітлювались в ряді праць¹. Однак, на наш погляд, зазначена тема заслуговує більш детального розгляду на рівні сучасного бачення проблеми.

Відомо, що легка промисловість в дореволюційній Росії була представлена технологічно відсталими, слабо розвинутими галузями, дрібним виробництвом і напівкустарними промислами. На Україні налічувалось 6 фарфорових і 2 фаянсових заводи, 942 дрібних шкіряних підприємства і 2 взуттєві фабрики. На великі підприємства легкої промисловості тогочасної України припадало лише 2,6% промислового виробництва і 2% робітників. Однією із найменш розвинутих галузей залишалась текстильна промисловість. Її питома вага в загальному обсязі текстильної промисловості складала всього 0,9%. Було відсутнім бавовнянопрядильне виробництво і багато інших галузей сьогodenної легкої промисловості².

Революційні події 1917 р. торкнулися і багатьох підприємств легкої промисловості. До них можна віднести такі, як Стодольська суконна фабрика і шкіряний завод, суконну, коноплянопрядильну і ткацьку фабрики села Клинець Суражського повіту Чернігівської губернії, фабрика пенькової і канатної промисловості села Григорівки Основ'янської волості, Будянська фаянсова фабрика Харківської губернії та ін.³

Перемога Радянської влади поклала початок створенню і розвитку соціалістичної економіки, плановому розміщенню легкої промисловості країни. Підприємства почали будувати передусім поблизу джерел сировини, палива, електроенергії з урахуванням наявності робочої сили і споживання продукції. Підприємства трикотажної, швейної, взуттєвої підгалузей розміщувались рівномірно по всій території республіки. Трудящі України втілювали в життя ленінський курс на націоналізацію промисловості. До червня 1919 р. були націоналізовані, зокрема, шкіряні заводи акціонерних товариств «Апштейн» у Києві, «М. Вейсберг і сини» у Василькові та «Карл Шленкер» в Бердичеві⁴. У 1919 р. у Києві відкрито швейну фабрику ім. Смирнова-Ласточкина, а в 1920 р. в Одесі — ім. В. В. Воронського. Незабаром до них приєдналися харківська ім. Тинякова та дніпропетровська швейні фабрики. На початку 20-х рр. у республіці налічувалось 25 швейних підприємств, на яких працювало 3580 чоловік. На більшості підприємств вводилась безперервно-поточкова форма організації виробництва, яка сприяла скороченню вироб-

¹ Легка промисловість України. 1917—1957.— К., 1957.— С. 180; Легка промисловість Української РСР за 50 років Радянської влади.— К., 1967.— С. 96; Каляев Т. Ф. Легкая промышленность Украинской ССР.— Киев, 1974.— 24 та ін.

² Легка промисловість Української РСР за 50 років Радянської влади.— С. 71.

³ Исторический архив.— 1960.— № 1.— С. 89, 92, 93, 108.

⁴ Історія народного господарства Української РСР.— Т. 2. Створення соціалістичної економіки (1917—1937 рр.)— К., 1984.— С. 34.

ничого циклу майже вдвоє. Наприклад, на харківській швейній фабриці ім. Тинякова час пошиття чоловічого пальта скоротився з 17 год. 30 хв. до 7 год. 30 хв.⁵

Чимало робилося для вдосконалення роботи й інших підгалузей легкої промисловості. Так, у 1920 р. українським відділом Головтекстилю взято на облік 17 панчішно-трикотажних підприємств з загальною кількістю робітників майже 1000 чоловік, а у середині 1921 р. внаслідок концентрації виробництва було організовано 7 панчішно-трикотажних фабрик⁶, які забезпечували на той час загальне зростання виробництва. Розвивалось також взуттєве виробництво, поліпшилось виробництво дитячих іграшок. Певні зрушення відбулися і в інших галузях легкої промисловості України. Незважаючи на деякі успіхи в розвитку легкої промисловості республіки, валовий випуск її продукції в 1920—1921 рр. складав лише до 10% випуску 1913 р.—давались взнаки згубні наслідки повоєнної розрухи. Труднощі і відставання у народному господарстві всієї країни на початку відбудовного періоду були властиві і всім підгалузям легкої промисловості України.

Здійснення непу дало поштовх розвитку всіх галузей народного господарства, зокрема легкої промисловості. Було здійснено цілий ряд заходів, спрямованих на децентралізацію управління промисловістю. Замість главків і центрів створюються головні управління. Тобто система главків була замінена системою трестів. Найбільші підприємства об'єднувались в трести, а невеликі з недостатнім технічним рівнем — передані орендним відділам губднаргоспів. Така концентрація виробництва сприяла зосередженню сил і коштів, прискоренню відбудовних робіт і впровадженню госпрозрахунку у галузях легкої промисловості. Особливо це стосувалося взуттєвої і швейної промисловості, де до революції переважало дрібне виробництво. У взуттєвій промисловості на Україні в жовтні 1921 р. було створено київський і південно-український шкіртрести⁸.

Основні напрямки розвитку галузі в зазначений період були такі: збільшення випуску виробів; зниження собівартості продукції; звільнення від іноземної залежності; розвиток власної сировинної бази і повне припинення імпорту сировини; раціоналізація виробництва на базі прискорення механізації і спеціалізації; реконструкція підприємств; запровадження нових машин і застосування нових методів виробництва. Фабрики і заводи легкої промисловості України оснащувались новим устаткуванням: напівмеханічними прядильними машинами, механічними ткацькими верстатами. Під керівництвом партійних організацій у цей же період було розпочато реконструкцію діючих суконних фабрик республіки, внаслідок чого з'явилися підприємства нового типу.

В процесі реалізації нової економічної політики чимало уваги приділялося зміцненню дисципліни на виробництві. В результаті тільки на швейних підприємствах Харківської, Одеської, Миколаївської, Донецької губерній за перший рік після прийняття нової економічної політики кількість прогулів скоротилася з 36 до 13%, що сприяло значному підвищенню продуктивності праці⁹.

Важливо підкреслити, що в зазначений період легка промисловість в силу своєї рентабельності була одним із основних джерел фінансування збиткових індустріальних галузей. Внаслідок зусиль робітничого класу республіки підвищилась продуктивність праці, накладні витрати в легкій промисловості скоротились у 1924 р. на 25-30%, собівартість

⁵ Легка промисловість Української РСР за 50 років Радянської влади.— С. 43.

⁶ Там же.— С. 34.

⁷ Легка промисловість України.— 1917—1957.— С. 38; ЦДАЖР УРСР, ф. 34, оп. 2, спр. 127, арк. 26.

⁸ Итоги и перспективы Украинского кожевенного треста.— Киев; 1924.— С. 9.

⁹ Коммунист.— 1922.— 24 окт.; 1923.— 21 июня; ЦДАЖР УРСР, ф. 34, оп. 2, спр. 127, арк. 20; ф. 2531, оп. 1, спр. 139, арк. 40.

продукції знизилася на 30%¹⁰. IX з'їзд КП(б)У і липневий (1925 р.) Пленум ЦК Компартії України звернули увагу на роль комуністів у справі дальшого піднесення легкої промисловості на місцях¹¹. Адже успіхи відновлення і зміцнення підприємств легкої промисловості України багато у чому залежали від зміцнення боєздатності партійних організацій, зростання робітничого прошарку в їх рядах. З кінця 1921 р. до початку 1924 р. робітничий прошарок парторганізації підприємств зріс на 5,5%¹². Особливо великий приплив партійних сил в легкій промисловості України здійснився під час ленінського призову в партію, оголошеного ЦК РКП(б) 31 січня 1924 р. З середини 1924 р. виникла можливість перейти до створення цехових партосередків на підприємствах легкої промисловості. Ленінський призов сприяв зміцненню партосередків підприємств легкої промисловості, поліпшенню їх роботи¹³.

На кінець відбудовного періоду в господарському і політичному житті України були досягнуті помітні успіхи. В цілому по республіці виробництво продукції легкої промисловості у 1925/26 р. переверстило довоєнний рівень, зокрема, шкіряна і хутрова — в 1,9 рази, текстильна — на 24%¹⁴. Швидкими темпами розвивались і товаровиробляючі галузі промисловості республіки. Наприклад, за 1924—1927 рр. обсяг виробництва шкіряної промисловості збільшився в 2,4 рази, взуттєвої — майже в 63 рази і швейної — більше ніж в 5 раз¹⁵. Реконструкція старих і будівництво нових підприємств легкої промисловості України сприяла випуску товарів широкого вжитку. У легкій промисловості на кінець відбудовного періоду було зайнято 672,5 тис. робітників¹⁶. Організаторами і натхненниками відбудови народного господарства стали комуністи, котрих нараховувалось в той час майже 152 тис.¹⁷. Більше половини всього складу парторганізації республіки було зосереджено у виробничих партосередках, в тому числі і підприємств легкої промисловості¹⁸.

Таким чином, відбудова легкої промисловості здійснювалася досить високими темпами. Вона мала характер не простого відродження виробництва, а відновлення з одночасною частковою реконструкцією. Для швейної і взуттєвої промисловості цей процес поєднувався з укрупненням виробництва. Відраховання з прибутків легкої промисловості в держбюджет мали важливе значення для фінансування відбудовних робіт у галузях важкої індустрії, насамперед у чорній металургії і машинобудуванні. Важливим фактором відродження легкої промисловості УСРР була допомога братніх союзних республік, особливо РСФРР, як у формі матеріально-технічного постачання, так і шляхом забезпечення кваліфікованими кадрами. Отже, з розвитком легкої промисловості після перемоги Великого Жовтня були розв'язані такі важливі завдання, як збереження наявних в країні продуктивних сил і складу робітничого класу; поступове переведення на соціалістичні рейки величезної маси дрібних товаровиробників-ремісників, кустарів шляхом

¹⁰ Нариси історії Комуністичної партії України.— К., 1977.— С. 332.

¹¹ Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК.— Т. 1.— 1918—1971.— К., 1976.— С. 322, 352.

¹² Итоги партработы на Украине за 1923 год. Харьков: Пролетарий.— 1924.— С. 17.

¹³ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 7, спр. 58, арк. 1; спр. 378, арк. 45; ф. 29, оп. 1, спр. 614, арк. 94; Парт. арх. Житомир. обкому Компартії України, ф. 85, оп. 1, спр. 1547, арк. 12, 17; Парт. арх. Одес. обкому Компартії України, ф. 7, оп. 1, спр. 215, арк. 11; спр. 289, арк. 14.

¹⁴ Бакуменко П. І. Українська РСР у період відбудови народного господарства (1921—1925 рр.).— К., 1960.— С. 49.

¹⁵ Погребняк Я. П. Развитой социализм: экономика и народное благосостояние. О работе партийных организаций Украины по повышению благосостояния.— Киев, 1985.— С. 148.

¹⁶ Легка промисловість України. 1917—1957.— С. 52.

¹⁷ Известия ЦК КП(б)У.— 1926.— № 3.— С. 62—64.

¹⁸ КП(б)У в цифрах.— Харьков, 1925.— С. 9.

залучення їх до соціалістичного виробництва; безперервне виробництво товарів особливого і промислового призначення для задоволення потреб зростаючого робітничого класу і соціалістичної промисловості; зміцнення політичного і економічного союзу робітничого класу з селянством.

Одержано 31.10.89

Рассматриваются некоторые вопросы развития легкой промышленности на Украине в первые годы Советской власти.

С. Ю. Кулінська (Чернігів)

Деякі питання вітчизняної урбаністики періоду капіталізму

Нове мислення, а також соціально-економічні процеси світового масштабу привертають дедалі більшу увагу дослідників до проблем історичної урбаністики. Розгорнулися дискусії і з приводу поняття «суспільне життя міста». Автор на основі аналізу фактичного матеріалу з історії Москви, Ленінграда і Києва висловлює власну думку про дану проблему.

Нині радянські соціологи багато уваги приділяють розробці питання про суспільне життя, насамперед конкретизації цього поняття, а також з'ясуванню реальних сфер його прояву та їх взаємовпливу, виділенню їх складових елементів. Даючи визначення терміна «суспільне життя», Т. І. Ойзерман зазначає, що воно «являє собою історично розвинуту предметнену людську діяльність і насамперед предметнену працю, продуктивні сили, що зумовлюють історично визначений характер виробничих відносин, сукупність яких утворює економічну структуру суспільства»¹. Деякі автори пишуть про неї як про «багатогранну діяльність людей»².

Керуючись марксистським положенням про те, що «спосіб виробництва матеріального життя зумовлює соціальний, політичний і духовний процеси життя взагалі»³, радянські дослідники виділяють такі найбільш значущі сфери прояву суспільного життя: економічну, соціальну⁴, політичну і духовну⁴.

Ряд авторів ці основні чотири сфери суспільного життя доповнюють п'ятою — сімейно-побутовою. Однак, як зазначає В. С. Барулін, «коли йдеться про основні підсистеми суспільства, ... то сімейно-побуто-

¹ Ойзерман Т. И. Проблема деятельности в марксистской философии: Философские проблемы деятельности // *Вопр. философии.*— 1985.— № 2.— С. 35.

² Уледов А. К. О принципах изучения общественного сознания // *Очерки методологии познания социальных явлений.*— М., 1970.— С. 115; Барулин В. С. Диалектика сфер общественной жизни.— М., 1982.— С. 25.

³ Маркс К. До критики політичної економії // Маркс К., Енгельс Ф. Твори.— Т. 13.— С. 6.

* Поняття «соціальне» тут вживається не в широкому розумінні (тобто коли в нього включаються і економічні відносини, і процеси і тоді воно тотожне суспільному на відміну від природного), а у вузькому. Отже, як вказує Г. Ю. Глезерман, «мається на увазі соціальна структура суспільства, взаємозв'язки між класами і соціальними групами, які її складають, їх організаціями, відносини між суб'єктами — носіями суспільних відносин: класами, суспільними групами, особами і т. п.» (Глезерман Г. Е. *Законы общественного развития: их характер и использование.*— М., 1979.— С. 24; Лашина М. В. *Основные сферы общественной жизни и их взаимосвязь* // *Филос. науки.*— 1979.— № 4.— С. 7).

⁴ Барулин В. С. *Указ. соч.*— С. 46—47.